

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1991, 07

VILNIUS 1993

INSTITUT FÜR GESCHICHTE LITAUENS

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1991

VILNIUS 1993

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ
ГОД 1991

ВИЛЬНЮС, ИЗДАТЕЛЬСТВО НАУКИ И ЭНЦИКЛОПЕДИЙ, 1993

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1991 METAI

VILNIUS, MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA, 1993

UDK 947.45
LI 237

Redakcinė kolegija:

Vytautas Merkys (vyr. redaktorius), Tamara Bairauskaitė, Alfonsas Eidintas, Eugenijus Jovaiša, Vacys Milius, Leonas Mulevičius, Rita Strazdūnaitė (sekretorė), Adolfas Tautavičius, Irena Valikonytė, Regina Žepkaitė (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Redakcijos adresas:
2600 Vilnius, T. Kosciuškos 30

Išleista pagal Lietuvos istorijos instituto užsakymą

PIOTRAS LITVINOVAS

JUSTINAS PRANAISIS — TURKESTANO KRAŠTO KATALIKŲ KURATORIUS (DĖL KATALIKŲ BENDRUOMENĖS TURKESTANE VEIKLOS)

Katalikų bendruomenė Turkestane susiformavo, galima sakyti, 1867 m. kuriantis karinei apygardai, nes dauguma katalikų — nuo eilinių iki generolių — tarnavo jos daliniuose. Tai sąlygojo ir bendruomenės asmenų lyties santykį. Pvz., 1868 m. Semirečės srityje buvo 158 katalikai, iš jų tik 5 moterys. Vėliau ši tendencija keitėsi, gausėjo katalikų tarnautojų: gydytojų, provizorių, advokatų ir kt. Bet ir 1912 m. krašto „sostinėje“ — Taškente — katalikų bendruomenę sudarė 2861 vyras ir 1122 moterys. Kitose krašto vietose, kur civilių katalikų buvo mažiau, šis santykis didėjo vyrų naudai.

Turkestane buvo nedidelė katalikų gyventojų dalis. Pirmojo visuotinio „imperinio“ 1897 m. surašymo duomenimis, katalikai, palyginti su bendru Turkestano krašto gyventojų skaičiumi, sudarė: Semirečės srityje — 0,02%, Syrdarjos — 0,2, Ferganos — 0,1, Samar-kando — 1,8, Užkaspijo — 1,25%¹. Ir vėliau jų santykis krašto srityse liko beveik toks pat. Tai, kad tautiniu atžvilgiu katalikų bendruomenei atstovavo daugiausia lenkai, gerokai lėmė neigiamą caro valdžios požiūrį į ją. Tarp Turkestano katalikų buvo taip pat lietuvių ir nedaug vokiečių.

Pirmasis Turkestano krašto generalgubernatorius K. Kaufmanas puoselėjo ypatingus jausmus katalikams. Prieš atvykdamas čia, jis ėjo Vilniaus gubernatoriaus pareigas ir garsėjo represyvių priemonių taikymu gyventojams katalikams. Mogiliovo katalikų arkivyskupas, kurio vyskupijai priklausė Turkestanas, ne kartą kreipėsi į „pirmąjį krašto žmogų“, prašydamas leisti atvykti dvasininkui, galinčiam tenkinti vietos katalikų religines reikmes. To paties K. Kaufmaną prašė ir Orenburgo Romos katalikų bažnyčios kuratorius, Orenburgo karinės apygardos kapelionas Vivulskis, kurio tiesioginėje žinioje buvo Turkestano katalikai. Abu jie rėmėsi tuo, kad gauna daugybę laiškų iš Turkestano tikinčiųjų, prašančių atsiųsti dvasininką, nes jie ilgą laiką nebuvo ėję išpažinties ir komunjios. K. Kaufmanas šaltai ir mandagiai vis atsakydavo. Kreipimasis į aukštesnes imperijos instancijas taip pat nieko nedavė, nes ir Karo ministerija, kuriai priklausė Turkestano kraštas, ir Vidaus reikalų ministerija, sprendusi konfesinius klausimus, palaikė visagalią Turkestano krašto administratorių. Tik po K. Kaufmano mirties

vidaus reikalų ministras leido Mogiliovo arkivyskupui kasmet komandiruoti į Turkestaną dvasininkų religinėms katalikų reikmėms tenkinti. Karo ministerija apmokėdavo visas su tuo reikalu susijusias išlaidas, nes dauguma Turkestano katalikų priklausė šiai žinynbai.

1883 m. į Turkestaną atvyko pirmasis katalikų dvasininkas kaunainkas Senčikovskis. Pavažinėjęs po kraštą ir atlikęs bažnytines apeigas, prie buvusio karių namų pastato Taškente įkūrė laikiną karių katalikų „koplyčią“. Bet netrukus po jo išvykimo valdžios potvarkiu ją uždarė. Į Turkestaną vykdavo katalikų dvasininkai iš Orenburgo ir Omsko, bet dėl didelio nuotolio po Senčikovskio čia beveik nesilankė. Krašto katalikai ir vėl liko be religinių patarnavimų. Tiesa, 1885 m. Turkestano administraciją pasiekė nerimą kelianti žinia iš Kitataučių tikėjimo dvasinių reikalų departamento, jog Taškente inkognito gyvena katalikų dvasininkas, turįs tikslą vadovauti visiems Turkestano katalikams. Turkestano krašto generalgubernatorius N. Rozenbachas įsakė kruopščiai patikrinti žinią ir gruodžio 28 d. vidaus reikalų ministrui pranešė, kad gandas nepasitvirtino. Paaiškėjo štai kas: lietuvis miestietis iš Vilniaus Antanas Glasas (Glaas) iš tiesų kažkada yra buvęs kunigu, bet vėliau, pašalintas iš dvasininkų luomo, atvyko į Turkestaną ir čia ėmėsi advokato praktikos².

1892 m. Karo ministerija, atsižveigdama į Mogiliovo arkivyskupo skundus, kad Orenburgo ir Omsko kapelionai nesilanko Turkestane dėl didelio nuotolio, leido į kraštą vienąsyk per dvejus trejus metus įsileisti katalikų dvasininkus iš Kaukazo. Šis sprendimas davė gerų rezultatų, nes dvasininkams pakliūti į Vidurinę Aziją užteko persikelti per Kaspijos jūrą. Todėl vėliau katalikų dvasininkai Turkestane lankydavosi gana reguliariai, o tai sumažino vietos tikinčiųjų nerimą dėl jų dvasinių reikmių tenkinimo.

Tačiau Turkestano krašto katalikai siekė, kad vietos valdžia leistų turėti čia nuolat gyvenantį dvasininką. Buvo įteikta keletas prašymų; beje, juos pasirašė ir tokie šiame krašte gerai žinomi žmonės, kaip generolai Žilinskis, Konopelskis, pulkininkas Golaševskis ir kt. Bet ir Karo, ir Vidaus reikalų ministerija vis atmesdavo prašymus, remdamasi tuo, jog nuolat veikiančiai parapijai krašte įkurti būtina turėti stacionarinę bažnyčią ar bent jau maldos namus. Beje, Turkestano krašto katalikai bažnyčios statyba Taškente ėmė rūpintis dar K. Kaufmano laikais (1875 m.), bet jiems buvo griežtai atsakyta. Paskui įteikė dar keletą prašymų, deja, ir tai nieko nedavė. 1891 m. Turkestano katalikų lyderiai ėmėsi gudraus manevro. Generolas katalikas Žilinskis kreipėsi į Turkestano generalgubernatorių A. Vrevskį prašydamas leisti pastatyti bažnyčią „didžiajam stebuklui“ — 1888 m. spalio 17 d. įvykiui — atminti (kai traukinys, kuriuo važiavo caras, nuriudėjo nuo bėgių, bet niekas iš imperatoriaus šeimos narių nenukentėjo). Šią datą visa šalis minėjo labai iškilmingai. Tačiau sumanytas manevras nepavyko — tikslas nebuvo pasiektas. Nieko nelaimėta ir kita gudrybe — išgauti sutikimą statyti bažnyčią „didžiojo įvykio“ — Nikolajaus II karū-

navimo — proga. 1897 m. A. Vrevskis, nusileisdamas atkakliems katalikų prašymams, kreipėsi į Syrdarjos srities karinį gubernatorių, prašydamas pareikšti nuomonę dėl bažnyčios statybos Taškente. Šis lapkričio 24 d., atsakydamas A. Vrevskiui, rašė, jog 15-ai tūkst. stačiatikių tikinčiųjų Taškente teveikia 3 šventyklos, o katalikų mieste iš viso 601, todėl nėra reikalo jiems turėti atskirus maldos namus³. Tačiau A. Vrevskis nesutiko su Syrdarjos gubernatoriaus išvadomis ir toliau ketino judinti šį klausimą, bet netrukus buvo atleistas iš pareigų.

Pakeitęs A. Vrevskį S. Duchovskojus pirmųjų krašto valdymo metų pradžioje patyrė didelį smūgį — 1898 m. Andižane sukilo musulmonai. Dėl to jam atėjo mintis suvienyti visus krašto krikščionis, nepriklausomai nuo konfesijų skirtumo, kad galėtų veiksmingiau ginti „Kristaus tikėjimą“ nuo „Mahometo tikėjimo“ išpažinėjų užmačių. Todėl kai liepos mėn. katalikai vėl kreipėsi į generalgubernatorių, prašydami leisti statyti bažnyčią, jis tam pritarė ir prašė vidaus reikalų ministrą teigiamai išspręsti klausimą. Bet šis S. Duchovskojui atsakė, jog „bažnyčią statyti Taškente nepageidautina dėl politinio aspekto — lenkų centro krašte sukūrimo“⁴. Tuomet S. Duchovskojus kreipėsi į Karo ministeriją, kuri, palaikydama jo idėją sudaryti Turkestane krikščionių sąjungą, kaip tiesioginis krašto „šeimininkas“, leido generalgubernatoriui veikti savo nuožiūra. Be to, karinė žinyba nurodė, kad jeigu „vyraujanti“ stačiatikių tikyba Taškente neturi savo soboro, tai ir katalikams nederėtų turėti bažnyčios — jiems užtektų ir paprastų maldos namų. Savo sprendimą Karo ministerija pranešė ir visų imperijos Romos katalikų bažnyčių metropolitui Kozlovskiui, pažymėdama, kad, pastačius maldos namus, jis galės nuolatiniam darbui į Taškentą skirti dvasininką, ir perspėjo, jog šis asmuo neturėtų būti lenkas. 1899 m. vasario 23 d. Kozlovskis pranešė S. Duchovskojui: remdamasis Karo ministerijos nutarimu, jis ketina į Turkestaną nuolatiniam darbui siųsti lietuvi Justiną Pranaitį ir prašė generalgubernatorių paspartinti katalikų maldos namų statybą⁵. Jai Taškento miesto dūma Kuiliuko prospekte skyrė 900 kv. sieksnių žemės sklypą, kuris buvo atitekęs miestui „išmarine teise“. Statyba užtruko, ir tik 1902 m. rugsėjo mėn. į Taškentą atvyko pirmasis nuolatinis katalikų dvasininkas, Turkestano kuratorius, J. Pranaitis. Iš karto į krašto administracijos oficiozą „Turkestano žinios“ („Туркестанские ведомости“) jis įdėjo skelbimą, jog pamaldos maldos namuose prasideda 1902 m. spalio 12 d. Informavo katalikų visuomenę apie rytinių (sumos) ir vakarinių pamaldų (mišparų) tvarkaraštį eilinėmis dienomis, sekmadieniais, per šventes bei „caro šeimos“ ir „valstybinių švenčių“ dienomis⁶. Taškente kuratorius apsigyveno kukliame Turkestano musulmono uzbeko Ibrahimdžanovo name, buvusios Turkestano gatvės ir Aktepio skersgatvio kampe.

Iki paskyrimo į Turkestaną J. Pranaitis ėjo Imperatoriškosios Romos katalikų dvasinės akademijos profesoriaus pareigas — dėstė senąją hebrajų kalbą ir skaitė bažnytinių apeigų kursą. Be to, karinėse mokslo įstaigose, kur mokėsi katalikai, jis buvo tikybos mo-

kytojas. Tai itin mokytas žmogus, daugelio „senųjų“ ir naujųjų kalbų žinovas. Be lingvistikos dalykų, labai gerai išmanė antikos, viduramžių ir moderniąją filosofiją, turėjo teologijos magistro laipsnį.

Turkestano administracija greitai sureagavo į katalikų kuratoriaus atvykimą. 1902 m. rugsėjo 30 d. generalgubernatoriaus kanceliarija išsiuntinėjo visiems sričių gubernatoriams aplinkraštį, raginantį sekti J. Pranaitį, kad, lankydamasis jų valdomoje teritorijoje, griežtai laikytųsi šių reikalavimų: pirma, vykdytų 1868 m. vasario 24 d. caro įsaką — katalikų pamaldų, skirtų eiliniams kariamams, nelaikytų lenkiškai; antra, visas papildomas pamaldas ir maldas atliktų vien lotynų kalba; trečia, remdamasis preliminariniu vidaus reikalų ministro ir visų imperijos katalikų bažnyčių metropolitо susitarimu, apskritai nesakytų pamokslų⁷. Jeigu nebūtų laikomasi minėtų reikalavimų, gubernatoriams buvo siūloma prieš J. Pranaitį imtis griežtų administracinių priemonių.

Tačiau administracijos viltys neišsipildė: Turkestano polonizuotos katalikų bendruomenės galva lietuvis J. Pranaitis pasirodė esąs ne toks sukalbamas, kaip tikėtasi. Jo santykiai su Turkestano administracija iš pat pradžių klostėsi sudėtingai. 1902 m. lapkričio 3 d. vienoje iš pirmųjų pamaldų Taškento katalikų maldos namuose apsilankė pats Turkestano generalgubernatorius N. Ivanovas. Nepaisydamas tokio aukšto asmens, J. Pranaitis demonstratyviai Evangeliją skaitė lotynų, prancūzų, vokiečių, lenkų ir lietuvių kalbomis. N. Ivanovas, toli gražu nekvailas žmogus, teisingai įvertino kuratoriaus elgesį ir apsiribojo įsakęs padaryti jam pastabą. „Norėtume tikėti, kad per kitas pamaldas Evangelija bus skaitoma ir rusų kalba“, — pranašavo „Turkestano žinios“⁸. Laikraštis neapsiriko. J. Pranaitis buvo priverstas pasiduoti „įkalbinėjimams“, ir kitose pamaldose Evangeliją skaitė ir rusiškai, nors ir ne tiek daug, kiek to pageidavo valdžia. J. Pranaičio nesukalbamumas lėmė Turkestano administracijos priešišumą visai tolesnei jo veiklai. Kadangi kuratoriaus ir darbas, ir asmeninis gyvenimas buvo nepriekaištingas, tai valdžia dažniausiai kaltino jį neteisėtai tuokiant katalikus ir stačiatikius. Buvo stengiamasi traktuoti tai kaip stačiatikių vertimą į kitatikystę, o pagal Rūsijos imperijos įstatymus šitai laikoma baudžiamąjo pobūdžio veika. Antai 1907 m. rugpjūčio 26 d. pasienio sargybos Amudarjos brigados Aleksandro Neviškio cerkvės vyresnysis šventikas pranešė Turkestano dvasinei konsistorijai, kad atvykęs į brigadą J. Pranaitis „atvertė“ į katalikybę keletą stačiatikių: Markovas, karo inžinerijos dalinio dešimtininkas, primygtinai raginamas savo sužadėtinės katalikės, priėmė katalikybę; miestietė Smirnova perėjo į katalikybę todėl, kad ją pažadėjo vesti katalikas štabšrotmistras Boguševskis. Buvo suminėta dar keletas atvejų, tačiau be konkrečių datų ir vardų. Sumerimusi konsistorija nusiuntė šį skundą generalgubernatoriaus kanceliarijai. Jos viršininkas pulkininkas Mustafinas pareikalavo, kad J. Pranaitis pasiaiškintų. 1907 m. gruodžio 7 d. J. Pranaitis pranešė Mustafinui, jog veikė laikydamasis tik 1905 m. balandžio 17 d. caro įsako „Dėl tikėjimo

tolerancijos pradų stiprinimo" ir kartu pabrėžė: „O dėl priežasčių, paskatinusių stačiatikius priimti katalikybę, tai čia jų pačių sąžinės reikalas, nepriklausantis jokiai kontrolei“⁹. Formaliai J. Pranaitis teisis, todėl Turkestano administracija buvo priversta susitaikyti su šiais faktais. 1910 m. Turkestano konsistorija apskundė kuratoriaus veiklą tiesiogiai Švenčiausiajam Sinodui. Jo oberprokuroras Lukjanovas nusiuntė jos skundą į Vyriausiąjį štabą, prašydamas nustatyti, ar iš tikrųjų J. Pranaitis, lankydamasis Ferganos srityje, vertė stačiatikius į katalikybę. Vyriausiasis štabas pareikalavo, kad generalgubernatorius A. Samsonovas atliktų kruopštų tyrimą. Šį reikalą pavedė Ferganos gubernatoriui ir gavo iš jo žinią, kad Ferganos srities apskričių viršininkai vieningai atsakė, jog, J. Pranaičiui lankantis jų valdomojoje teritorijoje, stačiatikių „atvertimo“ į katalikybę nepasitaikė. Tik policijos viršininkas p. Skobelevas raporte Ferganos srities valdybai nurodė, kad kuratorius sutuokė M. Lazarevą su valdininku kataliku Chvastiku, nelaukdamas, kol su ja pagal nūsistovėjusią tvarką pasikalbės stačiatikių dvasininkas, stengdamasis įtikinti likti „tikrajame“ tikėjime. Užtat policijos viršininkas nurodė kitą atvejį, kai J. Pranaitis sutuokė M. Fiodorovą visai pagal įstatymą — po pokalbio su popu. „Ar šiuo atveju kokią įtaką turėjo kuratorius, neaišku“, — baigė savo raportą policijos viršininkas p. Skobelevas¹⁰. Taigi ir šįsyk didelio kriminalo J. Pranaičio veiksmuose valdžia negalėjo įžiūrėti. Apskritai panašaus pobūdžio atvejais kuratorius demonstravo didelį santūrumą bei apdairumą. Gerai žinodamas visus painlius caro įstatymų niuansus, jis be didelio vargo sugebėjo išvengti priešininkų spendžiamų pinklių.

Kuratorius J. Pranaitis nemaža nuveikė ugdydamas tikinčiųjų tautinį susipratimą. 1910 m. stačiatikių bažnyčios Turkestane galva vyskupas Dmitrijus rašė generalgubernatoriui A. Samsonovui, kad iki kuratoriaus J. Pranaičio atvykimo į Taškentą visi lenkai kalbėjo rusiškai, o atsiradus jam, miesto gyventojai lenkai tapo visiškai uždara tautine grupe, jų vaikai atvirai reiškia priešišumą rusų vaikams ir nors visi jie labai gerai moka rusiškai, laiko savo pareiga kalbėtis lenkiškai¹¹.

Turkestano administracijos nepasitenkinimas J. Pranaičio veikla kilo dėl to, kad, skirtingai nuo kitų konfesijų, krašto katalikų bendruomenė labai kukliai pažymėdavo įvairias iškilmingas datas: caro ir imperatoriškosios šeimos gimtadienius bei vardadienius, caro sutuoktuvų metines, 1888 m. spalio 17-ąją — „didžiojo stebuklo“ dieną ir kt. Pirmojo pasaulinio karo metais, kai visos kitos krašto religinės bendruomenės karštai meldėsi už „Šviesiausiojo imperatoriaus pergalę“, J. Pranaitis prabėgomis teuzsimindavo apie karo įvykius. Tuo metu, kai kitų konfesinių įstaigų atstovai rinko lėšas karo tikslams, katalikų bendruomenė rinko jas vien tik pabėgeliams, sužeistiesiems šelpti, vaistams, ligoninėms ir kt. J. Pranaičiui neretai priekaištavo dėl jo rusofobijos, bet kažin ar tai buvo teisinga, nes labai gerai žinoma, kad jis palaikė normalius ir inteligentiškus santykius su daugeliu pažangiosios rusų visuomenės atstovų Turkestane. Be jokios abejonės galima tvirtinti, kad, kaltindami rusofobija,

J. Pranaičio priešininkai stengėsi nematyti jo anticarinių nuotaikų, nors, beje, prie revoliucionierių jo taip pat negalima būtų priskirti.

J. Pranaitis nemažai pasidarbavo, kad katalikų religinis gyvenimas Turkestane taptų laisvesnis. Tik ką atvykęs į kraštą, 1903 m. vasario mėn. gavo generalgubernatoriaus N. Ivanovo leidimą Turkestano karinės srities kariuomenės daliniuose laikyti iškilmingas pamaldas popiežiaus Leono XIII pontifikato 25-mečio proga. J. Pranaičio iniciatyva kariai katalikai per įvairias religines šventes buvo išleidžiami iš kareivinių į bažnyčią. 1913 m. vasarą jis gerokai padarė Turkestano administraciją, lankantis krašte „mokslo reikalais“ popiežiaus pronuncijui grafui Vai de Vajui, kuris čia atvyko „Jo didybės leidimu“.

Be liturginės J. Pranaičio veiklos, svarbią vietą užėmė siekimas plėsti katalikų bažnytinių įstaigų tinklą Turkestane. Atvykęs į Taškentą ir radęs čia tik paprastus maldos namus, kuratorius, kaip tikras katalikas, negalėjo tenkintis šia, jo nuomone, įžeidžiančia krašto katalikų bažnyčia aplinkybe. Todėl nuo pat pirmųjų dienų ėmė rūpintis tikros katalikų šventovės — bažnyčios — statyba. Jau 1902 m. pabaigoje, vos mėnesiui praėjus nuo atvykimo, J. Pranaitis kreipėsi į Taškento miesto burmistrą V. Kiseliovą, prašydamas išspręsti klausimą dėl 1000 kv. sieksnių žemės sklypo, esančio Naujojoje gatvėje, bažnyčios statybai skirti už miesto dūmos nustatytą kainą. Tuo metu kuratorius jau buvo spėjęs suorganizuoti lėšų rinkimą bažnyčios statybai ir surinkęs pirmuosius 400 rb. Tačiau Taškento miesto dūma 1903 m. vasario 18 d. posėdyje priėmė nutarimą atmesti jo prašymą, motyvuodama tuo, jog „miesto žinioje esančios laisvos žemės netgi savo paties reikalams labai trūksta“¹². Kartu krašto administracija J. Pranaičiui nurodė, kad lėšoms bažnytinėms įstaigoms rinkti reikia gauti Vidaus reikalų ministerijos leidimą. Kuratorius nuvyko į Peterburgą, kur galų gale ir gavo šios ministerijos leidimą; apie tai pranešė 1903 m. balandžio 16 d. telegrama generalgubernatoriui N. Ivanovui. Tačiau šis, davęs leidimą rinkti lėšas bažnyčiai statyti, klausimą dėl žemės sklypo skyrimo „nukišo į stalčių“: mat prisiminė demonstratyvų kuratoriaus elgesį, kai lankėsi katalikų maldos namuose praėjusių metų lapkričio pradžioje. J. Pranaičiui neliko nieko kita, kaip laukti N. Ivanovo atleidimo. O jį pakeitęs generalgubernatorius N. Teviaševas palaikė kuratoriaus pastangas ir pavedė Syrdarjos gubernatoriui spręsti klausimą dėl žemės sklypo Taškente skyrimo katalikų bendruomenės bažnyčiai statyti. Syrdarjos srities karinis gubernatorius Fiodorovas J. Pranaičio prašymą nusiuntė Taškento miesto burmistrai su rezoliucija padėti kuratoriui gauti sklypą katalikų bažnyčiai statyti. V. Kiseliovas 1904 m. gruodžio 21 d. dūmos posėdyje miesto valdybos vardu pasiūlė skirti katalikų bendruomenei 540 kv. sieksnių žemės sklypą šalia generalgubernatoriaus kanceliarijos viršininko namo. Tačiau dūma vėl 22 balsais (už — 14) atmetė J. Pranaičio prašymą. Kuratorius negalėjo nematyti, kad tokį sprendimą lėmė tam tikros Turkestano administracijos ir stačiatikių klero dalies intrigos.

Katalikų bažnyčios statybos Taškente klausimą išspręsti padėjo 1905 m. rusų revoliucija. Balandžio 17 d. išleistas caro įsakas „Dėl religijos tolerancijos pradų stiprinimo“ šiek tiek sušvelnino carizmo politiką kitatikių krikščioniškų konfesijų atžvilgiu. Pasikeitus aplinkybėms, Turkestano administracijai nepatogu buvo gadinti santykius su krašto katalikų bendruomene, kuri, nors ir nedidelė, vaidino nemažą vaidmenį visuomeniniame ir politiniame gyvenime, juolab kad jai priklausė nemaža karių. Todėl 1905 m. pavasarį generalgubernatorius N. Teviaševas, ignoruodamas Taškento miesto dūmos nuomonę, pasirašė įsakymą tuojau pat skirti sklypą bažnyčios statybai ir leido ją pradėti. Išsigandusi vyriausiojo krašto viršininko ryžto, Taškento miesto dūma nespriešindama priėmė sprendimą skirti sklypą neblogoje miesto dalyje — Kaufmano prospekto gale, kalvoje, prie Salaro upės. J. Pranaitis nedelsdamas ėmėsi įgyvendinti savo seną svajonę. Birželio 16 d. jis iškilmingai pašventino vietą, kur turėjo būti pastatyta bažnyčia. Ją statė neskubėdami, nes pastatą rentė iš betono, naudojo retas bei brangias medžiagas. Bet jau 1905 m. spalio mėn. „Turkestano žinios“ pranešė, kad žemės sklypas bažnyčiai ir kuratoriaus namui statyti kainavo apie 7000 rb¹³. Daugiausia lėšų surinkta iš „geranoriškų aukų“, kurios suplaukė ne vien tik iš katalikų, bet ir iš Turkestano pažangiosios visuomenės kitų tikėjamų atstovų. Nemaža jų dalis gauta iš J. Pranaičio iniciatyva Taškento miesto sode organizuojamų liaudies pasilinksminimų, kuriuose visuomet lankydavosi ir nekatalikų. Antai vien 1906 m. birželio 25 ir 29 d. įvyko dvejios didelės liaudies vaikštynės, koncertai, loterija ir kt., o gautos lėšos atiduotos į bažnyčios statybos fondą. Baigta statyti katalikų bažnyčia tapo viena iš tuo metu ne itin išvaizdaus svarbiausių Turkestano miestų įžymybių.

Nuo pat savo veiklos Turkestane pradžios J. Pranaitis rūpinosi ne tik katalikų bažnyčios statyba Taškente, bet ir nemaža dėmesio skyrė katalikiškų įstaigų statybai kituose krašto miestuose. Kadangi Užkaspijo srityje tarnavo nemaža katalikų, 1902 m. pabaigoje be maž vienu laiku, stengdamasis gauti leidimą statyti bažnyčią Taškente, kuratorius įteikė generalgubernatoriui N. Ivanovui prašymą dėl katalikų bažnyčios statybos Aščabade. Dėl to N. Ivanovas atsiklausė Užkaspijo srities viršininko nuomonės. 1903 m. balandžio 18 d. jis atsakė generalgubernatoriui, jog pats neprieštarautų dėl šios statybos. Kadangi pagal „Romos katalikų tikėjimo dvasinių reikalų valdymo nuostatų“ 124 straipsnio 2 punktą, norint statyti katalikų bažnyčią, reikėjo gauti stačiatikių vyskupijos viršininkų sutikimą, tai Turkestano generalgubernatoriaus kanceliarija kreipėsi šiuo klausimu į Turkestano konsistoriją. Birželio 7 d. ši atsakė kanceliarijai, jog Turkestano ir Taškento vyskupas „nėra nusistatęs prieš katalikų bažnyčios statybą [...], jeigu toks statinys nebus pastatytas arti stačiatikių cerkvės“¹⁴. Kartu gautas leidimas ir iš Tiraspolio Romos katalikų Vidaus reikalų ministerijos konsistorijos, kuruojančios Turkestano katalikus. Greitas Vidaus reikalų ministerijos sutikimas aiškintinas tuo, kad bažnyčios statyba buvo planuota ne krašto centre, kuris tuo metu neturėjo stačiatikių soboro. 1903 m.

rugpjūčio mėn., gavęs generalgubernatoriaus sutikimą, J. Pranaitis Ašchabade įkūrė 7 žmonių katalikų komitetą lėšoms rinkti ir bažnyčios statybai vadovauti. Jau mėnesio pabaigoje komitetas surinko daugiau kaip 4000 rb, o katalikas Butkevičius paaukėjo bažnyčiai 300 kv. sieksnių žemės sklypą. J. Pranaitis jau buvo bemanęs, jog ši problema išspręsta, tačiau, įsikišus Karo ministerijai, viskas vos nesužlugo. Įsižeidusi, kad, sprendžiant klausimą dėl katalikų bažnyčios statybos Ašchabade, neatsiklausta Karo ministerijos nuomonės, 1903 m. spalio 13 d. ji pasiteiravo Turkestano generalgubernatorių, kokių pagrindų jis leido statyti katalikų „maldos namus“ Užkaspijo srities centre, jeigu 1890 m., kai šis klausimas pirmąsyk iškilo, pati Turkestano valdžia pasipriešino, savo sprendimą motyvuodama tuo, jog mieste maža katalikų. Nejaugi dabar Ašchabade jų radosi tiek daug, kad galima leisti statyti bažnyčią? — kandžiai ironizavo Vyriausiasis štabas¹⁵. Priblokštas N. Ivanovas paprašė J. Pranaitį duomenų apie katalikų skaičių Užkaspijo srityje ir konkrečiai Ašchabade. Kuratorius atsakė generalgubernatoriui, jog mieste tuo metu buvo 1563 katalikai, iš jų 513 karių. Jis nurodė, jog anksčiau, kai Užkaspijo srityje gyveno viso labo 1193 liuteronai, jiems vis dėlto leido pasistatyti Ašchabade kirchę. J. Pranaičio motyvai įtikino N. Ivanovą, ir jis juos pakartojo į Vyriausiąjį štabą nusiųstame raporte. Karo ministerija buvo priversta nusileisti — duoti sutikimą katalikams statydintis Ašchabade bažnyčią. Dėl lėšų stokos J. Pranaitis nusprendė statyti ją iš vadinamųjų vietinių medžiagų: nedegtų ir degtų plytų, molio, smėlio ir kt. Jis pasikvietė vietinių specialistų katalikų, kurie sutiko dirbti veitui. Todėl pastatyti katalikų bažnyčią kainavo tikrai 9800 rb, ir darbas padarytas greit. 1904 m. gruodžio 31 d. J. Pranaitis ją pašventino ir atlaikė iškilmingas pamaldas; iš savo lėšų paaukėjo pinigų bažnyčios vidui įrengti.

Aktyvi kuratoriaus veikla statant katalikų bažnyčias Taškente ir Ašchabade kėlė nerimą Turkestano administracijai. 1905 m. kovo mėn. Ferganos srities karinis gubernatorius rašė generalgubernatoriui N. Teviaševui, kad J. Pranaitis Ašchabado pavyzdžiu dabar yra numatęs statyti bažnyčią ir srities centre — Novo Margelane. Balandžio 9 d. N. Teviaševas Ferganos gubernatoriui atsakė, kad jo nerimas nepagrįstas; generalgubernatorius pats niekada neleis, kad jo valdomame krašte iškiltų dar viena katalikų bažnyčia. Tuo pačiu metu N. Teviaševas pavedė savo kanceliarijai sužinoti, ar iš tikrųjų kuratorius ketinąs Novo Margelane statyti katalikų bažnyčią. Į kanceliarijos paklausimą J. Pranaitis atsakė, jog tokių ketinimų neturįs, jį, matyt, klaidingai supratę. 1905 m. vasario 28 d. jis iš tiesų kreipėsi į Ferganos srities valdybą dėl žemės sklypo skyrimo, bet ne bažnyčiai statyti, o paprastam namui, kuriame galėtų apsistoti katalikų kunigas, atvykęs dvasiniais reikalais į Novo Margelaną¹⁶. Atsakymas nuramino N. Teviaševą: statyti naują katalikų bažnyčią Turkestane nebuvo planuota, mat Peterburgas reiškė nepasitenkinimą dėl to, kad Turkestano administracija nuolaidžiaujanti vietos katalikams, ir ypač tam priešinosi vyriausioji imperijos religijų

kontora — Švenčiausiasis Sinodas. Kaip tik todėl, kai netrukus J. Pranaitis įteikė prašymą N. Teviaševui dėl bažnyčios statybos Samarkande, šis ryžtingai jį atmetė ir pasirūpino kuratoriaus idėją „palaikyti“ visokiausių biurokratinių vilkinimų liūne. Gavęs neigiamą vyriausiojo krašto viršininko atsakymą, J. Pranaitis nusprendė veikti netiesiogiai. 1905 m. jis pasiekė, kad Samarkando miesto ūkio valdyba skirtų jam 675 kv. sieksnių žemės sklypą Černiajevo prospekte už 3375 rb, kuriuos turėjo išmokėti „lygiomis dalimis“ per 12 metų. Paskui Samarkando srities kariniam gubernatoriui įteikė prašymą dėl bažnyčios statybos. Formaliai J. Pranaitis veikė teisingai, nes „Kitatikių nuostatų“ 124 straipsnio 2 punkte nurodoma, kad dėl katalikų bažnyčių statybos reikia kreiptis į „gubernijos valdžią“, o ne į krašto viršininką. Be abejo, J. Pranaičiui buvo aišku, jog Samarkando gubernatorius pats nesiims šio klausimo spresti, o būtinai kreipsis į vyriausiąjį krašto viršininką. Jo atsakymą kuratorius galėjo numatyti, tačiau dėjo vilčių į 1905 m. balandžio 17 d. caro įsaką „Dėl religijų tolerancijos“, kuris visų tikėjimų išpažinėjams garantavo vienodą valdžios traktavimą. J. Pranaitis žinojo, kad tuo pačiu metu dėl savo bažnyčios statybos Samarkande rūpinosi liuteronai ir kad jiems šis reikalas, atrodo, turėjo pavykti, nes vokiečių liuteronai, kuriems aiškiai simpatizavo carienė vokiečių, naudojos imperijoje didesniu valdžios palankumu nei lenkų ir lietuvių katalikai. J. Pranaičio prognozės pasitvirtino, nes tuo laiku Turkestano spauda jau pranešė apie netrukus prasi-
dėsiančią liuteronų kirchės statybą. Kuratorius manė, kad jeigu pradėtų dėl to bylą su pačia aukščiausia valdžia, tai jai tektų arba abiem konfesijoms leisti statyti bažnyčias, arba abiem uždrausti. Iš pradžių viskas taip ir klostėsi, kaip buvo sumanęs J. Pranaitis. 1905 m. birželio mėn. N. Teviaševą pasiekė Samarkando srities karinio gubernatoriaus raportas, kuriame šis pranešė gavęs iš Turkestano kuratoriaus prašymą leisti statyti bažnyčią. Jis manęs: „kadangi Samarkando mieste gyvena nemaža katalikų tikybos žmonių (daugiau kaip 1000) ir kad nepatogu katalikams syki per metus laikyti pamaldas kareivinėse, tai labai reikėtų statyti atskirą bažnyčią“¹⁷. N. Teviaševas, vis dar laužęs galvą dėl Taškento katalikų bažnyčios, suprato, kad J. Pranaitis šįsyk sumanė jį apeiti, vaizdžiai tariant, iš flango. Todėl pavedė generalgubernatoriaus kanceliarijai kruopščiai iširti šį klausimą ir rasti tokią neigiamo atsakymo formą, kuri vis dėlto nemestų šešėlio caro įsakui „Dėl religijų tolerancijos“. Nors kanceliarija tokį dokumentą netrukus parengė, tačiau N. Teviaševas tuo metu jau buvo atleistas iš pareigų. Jį pakeitęs D. Subotičius, susipažinęs su dokumentu, jam pritarė ir įsakė nusiųsti J. Pranaičiui. Dokumente buvo rašoma, jog „Jo Prakiltybė“ generalgubernatorius iš esmės neprieštaraujans, kad Samarkande būtų statoma bažnyčia, tačiau atkreipė katalikų bažnyčios kuratoriaus dėmesį į tai, kad, rengdamas šiam reikalui būtinus dokumentus, jis neišvengęs pažeidimų. J. Pranaičiui buvo pareikšta, jog jis įforminęs sandėrį dėl žemės sklypo įsigijimo Samarkando mieste, apeidamas įstatymą, nes „Kitatikių dvasinių reikalų nuostatų“ 113

straipsnis nurodo, kad „Romos katalikų asmenys ir bendruomenės“ negali įsigyti jokio „nekilnojamojo turto“ be „Šviesiausiojo imperatoriaus“ leidimo. J. Pranaitis, gerai susipažinęs su „Kitatikių religijų dvasinių reikalų nuostatais“, pagrįstai atsakė, jog mīnėtas leidimas reikalingas tuo atveju, jeigu sandėrio suma didesnė nei 5000 rb, o jis sudaręs sandėrį mažesnei sumai, t. y. tokio dydžio, kurią kompetentinga aprobuoti Vėdaus reikalų ministerija, į kurią jis buvo numatęs kreiptis vėliau. Generalgubernatoriaus kanceliarija paprieštaravo J. Pranaičiui, kad be preliminarinio Vėdaus reikalų ministerijos leidimo negalimi jokie sandėriai ir kad apskritai kuratorius neturėjęs teisės jų sudarinėti. Galiausiai kanceliarija pabrėžė, kad klausimas dėl bažnyčios statybos Samarkande šiuo metu negalīs būti teigiamai išspręstas, bet ateityje kitomis aplinkybėmis ir griežtai laikantis įstatymo reikalavimų, jis galės būti vėl iškeltas. J. Pranaitis suprato, kad tai ne kas kita, kaip jo prašymo atmetimas, bet ir toliau nenuleido rankų. Ryžosi imtis dar vieno „aplinkinio manevro“: nurodė valdžiai, kad bažnyčią pastatyti Samarkande numatyta ne kaip savarankiškus katalikų maldos namus, o kaip Taškento katalikų bažnyčios „filialą“. Tačiau šis manevras nepavyko pirmiausia dėl to, kad antikatalikiškos orientacijos Turkestano administracijai buvo visvien — bažnyčia ar jos filialas, be to, ir D. Subotičius, ir vėlesni Turkestano generalgubernatoriai N. Grodekovas ir P. Miščenka šį postą buvo užėmę ne ką ilgiau kaip po metus ir nenorėjo imtis klausimų, kuriems išspręsti reikėtų ne vienerių metų. Tik 1909 m., generalgubernatoriumi tapus A. Samsonovui, kuris šias pareigas ėjo iki 1914 m., Turkestano valdžios veiksmuose atsirado šio tokio stabilumo. A. Samsonovas, susipažinęs su J. Pranaičio medžiaga dėl bažnyčios statybos Samarkande, nusprendė klausimą spręsti iš esmės. Leido J. Pranaičiui sudaryti Bažnyčios statybos reikalų komitetą, kuriam vadovauti valstybės patarėjas, miesto notaras Gržendzinskis, ir kad šis komitetas galėtų iš anksto, dar nepriėmus galutinio klausimo sprendimo, rinkti katalikų bažnyčios statybai būtinas lėšas. Nors po 1905 m. balandžio 17 d. caro įsako dėl katalikų bažnyčių statybos neberekėjo stačiatikių vyskupijos valdžios sutikimo, vis dėlto generalgubernatorius A. Samsonovas kreipėsi į Turkestano ir Taškento vyskupą Dmitrijų, gyvenantį Verno mieste, kad šis pareikštų savo nuomonę dėl katalikų bažnyčios statybos Samarkande. Vyskupo požiūris buvo neigiamas. Jo nuomone, 600 miesto katalikų visiškai gali apsieiti be bažnyčios. „Bet svarbiausia, ką, mano nuomone, reikia turėti galvoje, sprendžiant šį klausimą, — rašė Dmitrijus, — tai valstybiniai interesai. Mūsų pakraštyje, be abejo, turi gyventi vien rusų žmonės, kuriems brangi savosios tėvynės garbė ir šlovė [...] Ir jeigu negalima išvengti krašte kitataučių, tai vis dėlto būtina sudaryti tokią padėtį, kad visuomet ryškiai pirmautų rusų tautybė. Todėl, — pabrėžė jis, — nereikia leisti statyti bažnyčios Samarkande, nes mieste kol kas nėra iškilnaus stačiatikių soboro“¹⁸. Gavęs vyskupo laišką, A. Samsonovas įsakė padaryti jo nuorašą ir nusiųsti Samarkando gubernatoriui, kad šis pareikštų savo nuomonę dėl archijerėjaus argu-

mentų. Samarkando srities karinis gubernatorius atsakė A. Samsonovui nemanąs, jog vyskupo išvados pakankamai pagrįstos; jo nuomone, reikėtų leisti statyti bažnyčią Samarkande. Pavaldinio nuomonė A. Samsonovui pasirodė verta dėmesio. Jis liepė generalgubernatoriaus kanceliarijai pranešti kuratoriui J. Pranaičiui apie teigiamą jo klausimą sprendimą ir paprašyti pateikti numatomo pastato projektą. J. Pranaitis, nieko nelaukdamas, pristatė į kanceliariją visą seniai parengtą dokumentaciją. Susipažinęs su projektu, generalgubernatorius įvertino jį kaip „nebaigtą“ ir rekomendavo neskubėti tvirtinti, o iš esmės aptarti „statybos reikalus“. J. Pranaičiui buvo aišku, kad tai generalgubernatoriaus gudrybė — sąmoningai stengtis vilkinti bažnyčios statybą, formaliai nieko nedraudžiant, bet iš tikrųjų viską stabdant. Tačiau kuratorius nenusileido ir nepaliko Samarkando srities valdybos ramybėje. O ši, gaudama vieną po kito vis naujus bažnyčios projektus, juos atmetinėjo, grąžino taisyti. Pagaliau 1914 m. balandžio 14 d. J. Pranaitis pasiekė savo. Samarkando srities valdybos Statybos skyrius tą dieną patvirtino „tinkamą“ projektą. Pagal jį katalikų bažnyčia turėjo būti 11,5 aršino aukščio pastatas, surestas iš nedegtų plytų. Bet kadangi Rusijos imperijos statybos nuostatai ribojo statinio sienų iš tokių plytų aukštį iki 8 aršinių, tai srities valdyba rekomendavo statyti bažnyčią iš degtų plytų, o tai, suprantama, didino statybos išlaidas. J. Pranaitis suorganizavo darbą gana greit, tačiau jo pradžia sutapo su Pirmojo pasaulinio karo pradžia, o tai, be abejo, vilkino darbą. Karo metais į Turkestano kraštą ėmė plūsti nemaža belaisvių iš Austrijos—Vengrijos armijos; tarp jų buvo daug katalikų, kuriems taip pat reikėjo religinių patarnavimų. Kad paspartintų statybos eigą, einantis Turkestano generalgubernatoriaus pareigas F. Martsonas leido Samarkando bažnyčios statybos darbuose naudoti „nemokamą“ karo belaisvių katalikų darbą. Ši bažnyčia skyrėsi nuo Taškento bažnyčios daugeliu išmatavimų, bet J. Pranaičiui ji buvo mylimiausias kūrinys, nes kainavo didžiulį fizinių bei moralinių pastangų, juolab kad jas galų gale vainikavo sėkmė.

Kita svarbi katalikų bažnyčios kuratoriaus veiklos sritis Turkestane buvo plačios labdaros organizavimas. Iki jo atvykimo ši veikla reiškėsi nebent viena kita privačia katalikų auka vienokiems ar kitokiems krašto labdaros reikalams. J. Pranaitis labdarą pavertė nuolatinium religiniu bei visuomeniniu darbu. Didele asmenine iniciatyva 1906 m. J. Pranaičiui pavyko įkurti krašto „Romos katalikų labdaros draugiją“. Oficialų statusą ji gavo po to, kai 1907 m. sausio 20 d. Turkestano generalgubernatorius N. Grodekovas patvirtino įstatus. 1907 m. vasario 2 d. Taškento bažnyčioje įvyko tikinčiųjų susirinkimas. Jame J. Pranaitis perskaitė draugijos įstatus, ir buvo parengta jos veiklos programa. Susirinkimas išrinko draugijos valdybą, kurios posėdžiai reguliariai vyko J. Pranaičio, kaip tikrojo vadovo, bute. Katalikų labdaros draugija rengė liaudies pasilinksminimus su koncertais, atrakcionais, loterijomis ir kt. pramogomis, o jų rinkliavos ėjo, kaip minėta, ne tik bažnytinių įstaigų statybai, bet ir vien labdarai. Šios rinkliavos buvo nemažos. Antai liaudies

vaikštytynės, surengtos katalikų labdaros draugijos Taškento miesto sode 1907 m. birželio 24 d., davė daugiau kaip 3000 rb pelno, gegužinė, įvykusi 1908 m. rugpjūčio 24 d., — apie 2000 rb. Didelę reikšmę katalikų labdaros draugijos darbe J. Pranaitis skyrė vaikams remti. 1909 m. jis parašė specialius „Vaikų prieglaudos nuostatus“, kuriuos draugijos valdyba patvirtino ir kurie tapo įvairiapusės reguliarios paramos našlaičiams teikimo pagrindu, nepriklausomai nuo to, kokią tikėjimą tie vaikai išpažintų. Katalikų labdaros draugija rinko aukas tarp visų Turkestano krašto gyventojų. Tam reikalui turėjo specialių aukų rinkėjų su kvitų knygutėmis, liudijančiomis jų teise į „geranoriškas“ rinkliavas. Kadangi pasitaikydavo visokių aferistų, kurie rinko pinigus, prisidengę katalikų labdaros draugijos vardu, J. Pranaičiui teko į „Turkestano žinių“ laikraštį parašyti skelbimą ir prašyti gyventojus neaukoti tiems, kas neturėjo draugijos kvitų knygučių¹⁹. Ši asmeniška kuratoriaus iniciatyva prisidėjo prie to, kad daugiau niekas krašte nediršo spekuliuoti geru katalikų bendruomenės vardu.

Pirmojo pasaulinio karo metais katalikų labdaros draugijos gretose ėmė ryškėti skilimas. Susikūrė vadinamasis Lenkų komitetas, kurio veikla aiškiai skyrėsi nuo pagrindinių draugijos programos krypčių. Nors J. Pranaitis dėjo daug pastangų išsaugoti vieningas katalikų labdaros draugijos gretas, jam to pasiekti nepavyko. Todėl 1916 m. sausio mėn. Taškento bažnyčioje visų parapijiečių akivaizdoje kuratorius pasakė pamokslą ir pasmerkė neteisėtą skaldytojų veiklą. Tame pačiame tikinčiųjų susirinkime reorganizavo katalikų labdaros draugiją ir galutinai nutraukė ryšius su Lenkų komiteto veikėjais.

Kuratoriaus J. Pranaičio labdaros veikla nesiribojo vien draugijos gyvavimo metais. Anaiptol. Jos ėmėsi nuo pat atvykimo į Turkestaną, ir buvo ji labai įvairi. Pasitaikė ir „garsių“ atvejų. Antai 1906 m. Turkestano visuomenė gyvai svarstė konfūzą, kuri patyrė Turkestano generalgubernatoriaus žmona O. Subotič — viso labdaros judėjimo krašte „garbės pirmininkė“. O buvo taip. Gegužės pabaigoje J. Pranaitis „Turkestano žiniose“ paskelbė kreipimąsi, kuriame buvo raginama aukoti katalikų bažnyčios išlaikomai prieglaudai. Jame pažymėta, kad iniciatyvą palaikė ir generalgubernatoriaus žmona O. Subotič, paaukėjusi šiems namams pinigų bei pažadėjusi ir ateityje visokeriopai remti, taip pat pasisakiusi už platų ciklą labdaros priemonių, iš kurių surinktos lėšos eitų katalikų prieglaudai ir senelių namams išlaikyti²⁰. Perskaitęs laikraestyje skelbimą, generalgubernatorius įtūžo, nes toks atviras jo žmonos dosnumo katalikams demonstravimas, be to, pasižadėjimas visokeriopai juos remti, naudojantis aukšta padėtimi, griovė, jo nuomone, aukščiausios krašto valdžios autoritetą. Generolas leitenantas D. Subotičius pareikalavo satisfakcijos, ir „Turkestano žinios“ paslaugiai paskubėjo jam į pagalbą. Jau kitą dieną laikraštis paskelbė pačių sukurptą „paneigimą“ generalgubernatoriaus žmonos vardu. Jame buvo rašoma: kuratorius J. Pranaitis iškreipė faktus, ji, Olga Ivanovna Subotič, nėra įgaliota ką nors spręsti ir visais šiais klausimais

reikėtų kreiptis į oficialiąją valdžią²¹. Publikacijos tikslas buvo diskredituoti J. Pranaitį kaip melagį. Tačiau ji sukėlė bumerango efektą. Niekas neabejojo, kad kuratorius rašė teisybę, o skubota „Turkestano žinių“ publikacija tik įtikino visuomenę, kad kažkam pravartu buvo pasinaudoti ja savo interesams. O kam — tai, be abejo, visiems buvo aišku. Amžininkų atsiliepimais, šis atvejis dar pakėlė J. Pranaičio autoritetą tarp Turkestano pažangių žmonių.

Nemaža nuveikė J. Pranaitis ir plėtodamas Turkestano katalikų bendruomenės kultūrą bei švietimą. Jo iniciatyva įkurta Katalikų dramos draugija, reguliariai stačiusi spektaklius pagal rusų ir užsienio rašytojų pjeses. 1907 m. draugijos jėgomis pastatyta O. Ostrovskio „Audra“, o „Turkestano žinios“ teigiamai atsiliepė apie saviveiklininkų vaidybą. Laikraštis ypač pažymėjo tai, kad spektaklio organizatoriai skyrė 100 nemokamų bilietų neturtingiesiems gyventojams. Katalikų aktorių mėgėjų spektaklius lankė įvairių tautybių atstovai, taip pat ir musulmonai. Šie Katalikų dramos draugijos spektakliai turėjo ir labdaros tikslų — jų rinkliavosėjo prieglaudai ir senelių namams prie bažnyčios išlaikyti, pabėgėliams šelpti, karo belaisviams ir kt. Kuratorius J. Pranaitis taip pat daug dėmesio skyrė bendruomenės bibliotekoms, įvairiausioms parodoms rengti, Turkestano karinės apygardos kariuomenės eiliniams aprūpinti religine bei politine literatūra, centriniais bei vietiniais periodiniais leidiniais. Įvairiapusę J. Pranaičio veiklą rėmė Turkestano katalikų bendruomenės antrasis kunigas, taip pat lietuvis B. Rūtenis.

Be abejo, Turkestano krašto katalikų bažnyčios kuratorius J. Pranaitis buvo neeilinė asmenybė ir ryškiai išsiskyrė visuomeninio politinio bei religinio gyvenimo padangėje. Daugelį kartų važinėjo po kraštą, aplankė visus jo kampus kampelius, labai gerai žinojo krašto praeitį bei dabarties problemas, tautų papročius. Nors ir atsidedęs tikėjimo dogmoms, jis nebuvo religinis fanatikas. Lengvai bendravo su pačių įvairiausių konfesijų atstovais; užtat buvo jų gerbiamas ir turėjo pelnęs autoritetą. J. Pranaičio gyvenimas nutruko įžymaus įvykio, kurio jis, atrodo, laukė ir tikėjosi — Vasario buržuazinės demokratinės revoliucijos, — išvakarėse. Tėvynę troško matyti neslegiamą carinės priespaudos, bet laisvės dienų nesulaukė. 1917 m. sausio 31 d. „Turkestano žinios“ pranešė, jog vienoje iš Petrogrado ligoninių, kurioje gydėsi, baigė savo dienas Romos katalikų bažnyčios Turkestane kuratorius Justinas Pranaitis...

Nueitas J. Pranaičio gyvenimo kelias — ne tik ryškios asmenybės veikla, bet ir lietuvių vaidmens ikirevoliucinio Turkestano krašte istorijos atkarpa. Šis klausimas kol kas nepakankamai ištirtas, bet, matyt, sudomins tuos, kas stengiasi visapusiškai atkurti lietuvių tautos praeitį.

¹ Сведения Туркестанского краевого статистического комитета // Туркестанские епархиальные ведомости. 1912. 15 июня. № 12.

² Письмо туркестанского генерал-губернатора министру внутренних дел от 28 декабря 1885 г. // ЦГА Узб. ССР*. Ф. 1. Оп. 27. Д. 189. Л. 15.

* Įstaigų ir kiti pavadinimai dažniausiai paliekami tokie, kokius vartojo 1991 metais.

³ Рапорт военного губернатора Сыр-дарьинской области туркестанскому генерал-губернатору от 24 ноября 1897 г. // ЦГА Узб. ССР. Ф. 1. Оп. 13. Д. 61. Л. 6 об.

⁴ Письмо Департамента духовных дел иностранных исповеданий Министерства внутренних дел туркестанскому генерал-губернатору от 31 июля 1898 г. // ЦГА Узб. ССР. Ф. 1. Оп. 13. Д. 61. Л. 19 об.

⁵ Письмо митрополита всех римско-католических церквей империи Козловского туркестанскому генерал-губернатору Духовскому от 23 февраля 1899 г. // ЦГА Узб. ССР. Ф. 1. Оп. 13. Д. 61. Л. 32.

⁶ Туркестанские ведомости. 1902. 22 сентября. № 76.

⁷ Циркулярное письмо Канцелярии туркестанского генерал-губернатора военным губернаторам областей края от 30 сентября 1902 г. // ЦГА Узб. ССР. Ф. 18. Оп. 1. Д. 1581. Л. 1.

⁸ Туркестанские ведомости. 1902. 7 ноября. № 69.

⁹ Письмо курата Пронайтиса Управляющему Канцелярией туркестанского генерал-губернатора Мустафину от 7 декабря 1907 г. // ЦГА Узб. ССР. Ф. 1. Оп. 13. Д. 569. Л. 105.

¹⁰ Рапорт полицмейстера г. Скобелева в Ферганское областное правление от 24 августа 1910 г. // ЦГА Узб. ССР. Ф. 19. Оп. 4. Д. 508. Л. 7.

¹¹ Письмо епископа Туркестанского и Ташкентского Дмитрия туркестанскому генерал-губернатору Самсонову от 10 мая 1910 г. // ЦГА Узб. ССР. Ф. 18. Оп. 1. Д. 8461. Л. 11.

¹² Письмо ташкентского городского головы Киселева военному губернатору Сыр-дарьинской области Федорову от 2 ноября 1904 г. // ЦГА Узб. ССР. Ф. 1. Оп. 13. Д. 61. Л. 64 об.

¹³ Туркестанские ведомости. 1905. 12 октября. № 151.

¹⁴ Письмо Туркестанской духовной консистории в Канцелярию туркестанского генерал-губернатора от 7 июня 1903 г. // ЦГА Узб. ССР. Ф. 1. Оп. 13. Д. 414. Л. 11.

¹⁵ Письмо Главного штаба туркестанскому генерал-губернатору от 13 октября 1903 г. // ЦГА Узб. ССР. Ф. 1. Оп. 13. Д. 414. Л. 16.

¹⁶ Письмо курата Пронайтиса в Канцелярию туркестанского генерал-губернатора от 27 апреля 1905 г. // ЦГА Узб. ССР. Ф. 19. Оп. 1. Д. 26435. Л. 14.

¹⁷ Рапорт военного губернатора Самаркандской области туркестанскому генерал-губернатору от 31 мая 1905 г. // ЦГА Узб. ССР. Ф. 1. Оп. 13. Д. 558. Л. 10.

¹⁸ Письмо епископа Туркестанского и Ташкентского Дмитрия туркестанскому генерал-губернатору Самсонову от 10 мая 1910 г. // ЦГА Узб. ССР. Ф. 18. Оп. 1. Д. 8461. Л. 10 об.

¹⁹ Туркестанские ведомости. 1907. 23 ноября. № 206.

²⁰ Письмо курата Пронайтиса в редакцию газеты // Туркестанские ведомости. 1906. 30 мая. № 80.

²¹ Туркестанские ведомости. 1907. 1 апреля. № 49.

ПЕТР ЛИТВИНОВ

**ЮСТИНАС ПРАНАЙТИС — КУРАТОР КАТОЛИКОВ ТУРКЕСТАНСКОГО КРАЯ
(К ВОПРОСУ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАТОЛИЧЕСКОЙ ОБЩИНЫ
В ТУРКЕСТАНСКОМ КРАЕ)**

Статья кандидата исторических наук П. П. Литвинова (г. Пржевальск, Республика Кыргызстан) посвящена деятельности главы католической общины Туркестанского края в начале XX в. На основании архивных материалов, впервые вводимых в научный оборот, автор через призму многосложной работы Ю. Пранайтиса высвечивает также те основные проблемы, которыми жили католики дореволюционного Туркестана. Статья содержит сведения о численности католического населения Туркестанского края, его политическом и правовом положении, взаимоотношений с царскими властями, строительстве католических богослужебных учреждений и др. Автор приходит к логически обоснованным выводам о том, что политика царского правительства по отношению к католическому населению Туркестанского края во многом носила дискриминационный характер.

Статья позволяет судить о той роли, которую играли литовцы в общественно-политической жизни Туркестанского края и тем самым расширяет имеющиеся на сегодняшний день знания о деятельности литовской диаспоры в пределах дореволюционной Российской империи. Она вносит определенный вклад в изучение общей истории литовского народа как этнической и политической общности.

Статья написана в научно-популярном жанре и может представить интерес не только для специалистов-историков, но и для широких масс читателей, проявляющих интерес к истории Литовского государства и литовского народа.

Summary

PIOTR LITVINOV

**JUSTINAS PRANAIS — ROMAN CATHOLIC CURATOR OF TURKESTAN.
THE ACTIVITY OF THE CATHOLIC COMMUNITY IN TURKESTAN**

The article Piotr Litvinov, Candidate of History (Przevalsk, Kirghizstan) is dedicated to the activities of the head of Turkestan Roman Catholic community. Referring to the data of archives used for the first time in scientific analysis, the author gives a vivid picture not only of the multisided activities of Justinas Pranaitis, but also reveals the main problems characteristic of the Roman Catholics in pre-revolutionary Turkestan. The Catholic population, their political and legal rights, relationship with the tsarist administration, establishing of the Catholic church offices, etc. is presented in the article. The author comes to the conclusion that the policy of the tsarist government with respect to Turkestan Roman Catholics was of a discriminative type.

From the material presented, we can judge about the role of the Lithuanians in the social and political life of that country.

The article is written in a popular-scientific style and dedicated not only to the historians, but to the wider range of readers interested in the history of the Lithuanian state and nation as well.

Redakcijos prierašas

Atėjo metas, kai kartu su atgimstančia Lietuva iš užmaršties prikeliame vis nauji vardai: ir tų, kurie gimtinėj dirbo, kovojo, vargo, ir tų, kurie gyvenimą nugalėto sveičioj šaly, visas jėgas atidavė ten atsidūrusių savo tautiečių labui.

Apie didelio ryžto, atkaklumo bei darbštumo žmogų pasakojama šiame Piotro Litvinovo rašinyje. Justinui Bonaventūrai Pranaičiui (1861—1917), nors ir labai

sunkiomis aplinkybėmis, pavyko įveikti caro valdžios bei valdininkų daromas kliū-
tis, biurokratizmo pinkles ir siekti užsibrėžto tikslo — konsoliduoti Turkestano
krašto lietuvių ir kitų tautybių katalikų bendruomenę.

Cia gal ne pro šalį būtų apžvelgti ir ankstesnę J. Pranaičio gyvenimo atkar-
pą — prieš atvykstant į Turkestaną. Jis kilęs iš Sakių aps., Panenupių-Alijošių k.,
Griškabūdžio vls. Mokėsi Lukšių, Griškabūdžio, Marijampolės mokyklose, 1878 m.
įstojo į Seinų kunigų seminariją, o iš ten 1883 m. — į Peterburgo dvasinę akade-
miją. 1887 m. baigęs ją teologijos magistro laipsniu, kaip gabus hebraistas buvo
pakviestas profesoriauti toje pačioje mokslo įstaigoje (vėliau pasaulyje ne mažiau
išpopuliarėjo kaip ekspertas hebraistas, dalyvavęs garsioje žydo Mendelio T. Beilio
byloje Kijeve). Be hebrajų kalbos, akademijoje dėstė liturgiją, bažnytinį giedojimą
(būdamas muzikalus, sukūrė keletą muzikinių pjesių, beje, vargonininku buvo pa-
sikvietęs Miką Petrauską), taip pat dėstė tikybą Sv. Elenos institute, II kadetų
korpuse. Nuo 1890 m. buvo akademijos dvasinis vadovas, o nuo 1891 m. — jos
prefektas.

Gyvendamas Peterburge, J. Pranaitis buvo ištraukęs į labdarą: įsteigė našlai-
čių prieglaudą, darbotvosi Lietuvių ir žemaičių labdaros draugijoje. Jis buvo uolus
katalikybės bei lietuviybės tarp savo tautiečių puoselėtojas (vienas pirmųjų čia
ėmė sakyti pamokslus lietuviškai). Už visa tai caro valdžia jį represavo — viene-
riems metams ištrėmė į Tverę.

J. Pranaičiui nesvetima buvo ir publicistinė veikla. Atgavus lietuvišką spaudą
1904 m., lietuvių kalba išspausdino labdaros draugijos leidinį „Atsizaukimą“, pa-
skelbė rašinių „Lietuvių laikraštyje“, „Šaltinyje“, „Vienybėje“, „Viltyje“, akade-
minėje bei lenkų spaudoje. Rašė ir apie hebraistiką, talmudizmą, masonų judėjimą.
Jo veikalas „Christianus in Talmude Iudaecorum, sive Rabbinicae doctrinae de
christianis secreta“ išėjo taip pat lietuvių, lenkų, vokiečių, italų, rusų kalbomis.
Kelionių išpūdžius spausdino Akademijos metraštyje. Ten plačiai aprašė 1900 m.
išvyką po Sibirą („De itinere quod in Siberiam anno 1900 fecit“), kelionių į Japo-
niją, Mandžiūriją, Sachaliną išpūdžius. Yra išlikęs jo 1902—1916 m. lenkų kalba
su lietuviškais intarpais rašytas dienoraščio rankraštis.

J. Pranaitis padėjo „išeiti į žmones“ ir savo jaunesniems broliui ir seseriai.
Brolis Petras (1878—1942), laisvojo klausytojo teisėmis mokėsis Peterburgo kon-
servatorijoje (muzikos teorijos žinių sėmėsi pas Antoną Rubinšteiną), vėliau kurį
laiką vargoninkavo ir vedė chorus Peterburge, kūrė lietuviškas dainas bei nedi-
deles fortepijonines pjeses. Kūrybiškai bendradarbiavo su Vincu Kudirka. J. Pra-
naičio rūpestingai globojama sesuo Julija (1881—1944), baigusi gimnaziją Peter-
burge, toliau mokėsi Prancūzijoje ir Šveicarijoje. Po sužadėtinio Prano Vaičiūčio
mirties, lietuvių visuomenės veikėjo kun. Antano Miluko įkalbėta, išvyko į JAV
ir tapo uolia lietuviškos spaudos darbininke: literate, knygų leidėja, vertėja bei
redaktore.

Bibliografija: Lietuvių enciklopedija. Boston, 1961. P. 411—413; Polski Słownik
Biograficzny. Wrocław etc., 1985. T. 28/2, zes. 117. S. 348—349; Kun. J. Pranaičio
asmuo ir darbas // Lux Christi. 1953. Vol. 1. P. 19—24; Rutkowski F. Arcy-
biskup Jan Cieplak. 1934. S. 52—72, 112—135; Encyklopedia Judaica. Berlin,
1929. Bd. 4 (Beilie-Prozess).